



DR. HÜSEYN ŞƏRQİDƏRCƏK
(SOYTÜRK)

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Şəhruxun oğlu Nadir Mirzə Əfşara şahzadə itaət edən yerli Xorasan hökmdarları bir-birinin ardınca Ağa Məhəmməd xanın döşərgəsinə daxil oldular. Nadir Mirzə kor atasını Məşhəddə qoyub qorxusundan və atasından kömək ümidi ilə Qəndəhara getdi və Əfqan Teymuruna sığındı (Xavari, 2001: 141). Şəhrux şəhərin görkəmli alimlərindən olan Mirzə Məhəmməd Mehdiinin müşayiəti ilə Ağa Məhəmməd xanın görüşünə gəldi. (Sepehr, 1937: Cild 180-79) Ağa Məhəmməd Xan Qacar ??səkkizinci imamın hələmini ziyarət etdikdən sonra toplamaq üçün nadir bir sərəvətə malik olduğundan şübhələnəndi hər kəsi yanına çağırırdı.

Şəhrux isğəncə altında Naderin bir çox xəzinəsinə nümayiş etdirəndə, onun isğəncəsi getdikcə o həddə çatdı ki, onlar onun başının ətrafına bir parça doladılar və üzünə ərimiş

Qafqaza ikinci ekspedisiya

Ruslar artıq Qafqazı fəth etmək haqqında düşünürdülər və buna görə də yerli hökmdarlarla gizli və açıq ittifaqlar, müqavilələr bağlamış, bəzi yerlərdə hərbi və təchizatlı qüvvələr yerləşdirmişdilər. Rus ordusunun bir destəsi Şirvan düzündü keçdikdən sonra Moğan düzündə daxil oldu, Araz çayını keçdi və Azərbaycanın bir hissəsini tutdu. Digər ordu Lənkəranı dəniz yolu ilə işğal etdikdən sonra Bəndər Ənzəli, Rəşt və Gilanun bir hissəsini nəzarətə götürdü. (Etemad əl-Səltənə, 1367: 31434) Bu çox müəkkəb vəziyyətdə Ağa Məhəmməd Xan təchiz olunmuş ordu ilə hicri 1211miladi 1797-ci ilin Zülqədə ayının ortalarında Azərbaycana yola düşdü.

Bu zaman Yekaterinanın ölümü və onun oğlu Pavelin varisiyi xəbəri, həmçinin rus ordusunun geri çəkilməsi əmri gəldi (Malkom, 1327: 2544). Ruslar hətta Gürcüstanı da boşaltmış. (Hedayət, 2002: 9338) Buna baxmayaraq, Qacar xanı Qafqaza doğru hərəkət etdi. Qarabağ hakimi İbrahim Xəlil xan Cavanşir Ağa Məhəmməd xan və qoşunlarının onun ərazisinə girmə bilməməsi üçün Araz körpüsünün dağıdılmasını əmr etdi. Lakin o, müşkətlərdən və qayıqlardan istifadə edərək və çoxlu qoşununu itirmək bəhasinə yaz səhə içində olan Araz çayını keçərək Şuşa qalasını alıb rusların işğal etdiyi əraziləri geri qaytarmaq üçün yola düşdü.

Ağa Məhəmməd xanın öldürülməsi

Ağa Məhəmməd xan Şuşa qalasına daxil olduqdan üç gün sonra kiçik bir səhv ucubandan 3 nəfər qulluqçusunu öldürmək istədi. O, Sadiq Qorci, Xodad İsfahani və Abbas Mazandaraniyə və onların öz vəzifələri

Ağa Məhəmməd xanın şəxsiyyəti və xüsusiyyətləri

Ağa Məhəmməd xan cəsarətli və özünə hörmət edən bir insan idi. O, öz tayfasının türk mədəniyyətinə və adət-ənənələrinə sadiq qalmışdır. O, dövləti möhkəmləndirmək üçün böyük işlər görüb və son üç əsrin ən məşhur padşahlarından biri olmuşdur. Onun sülalənin qurucusu kimi fəaliyyəti və ölkə sərhədlərini Səfəvilər dövrünə qaytarmaq səyləri ölkənin təqribən bu torpağın çərçivəsində vahid dövlət kimi yaşamasını təmin etdi. O, sərt və ədalətli qanunlarla vətəndaş müharibəsi, aclıq, əhalinin azalması ilə vıran qalan bir ölkəyə sülh və əmin-amanlıq gətirə bildi.

Qacar tayfa mənşəyini və ölkəni idarə etməkdə və hakimiyyəti ələ keçirməkdə sələflərinin uğursuzluqlarından öyrəndiyi mühüm dərsi nəzərə alaraq, tayfa əməkdaşlığının mahiyyətini anladı və iki Qacar ??tayfasının, Aşağı Baş və Yuxarı Başın birləşməsinin nəticəsi olan özü üçün bir varis seçdi. Bu strategiya ilə o, Qacar tayfasının daxililəri birləşdirdi. Munaqişələri həll etmək üçün o, Fəth Əli Xan Dollunun qızlarından birini Fəth Əli ilə evləndirərək, Fəth Əliden sonrakı şah tacını Fəth Əli Şahın üçüncü oğlu və Fəth Əli Xan Dollunun qızından doğulan böyük oğlu Abbas Mirzəyə keçməsinə şərtləndirdi (Nadir Mirzə, 190:1353). Lakin Abbas Mirzə Fəth Əli şahdan əvvəl vəfat etdi və tac onun oğlu Məhəmməd Mirzəyə keçdi, anası Asiya xanım da Məhəmməd Xan Dollunun qızı və Fəth Əli Xan Dollunun nəvəsi idi.

Ağa Məhəmməd xan bir-birinə zidd xüsusiyyətlərə və xasiyyətlərə malik bir şəxsiyyət idi. O, bacarıqlı və idarəçi bir insan idi. O, nəinki tez bir zamanda bütün ölkəni ələ keçirdi

bağlılığı var idi. Eyni zamanda digər padşahlar kimi şərəb da içirdi (Etemad əl-Səltənə, 1349:25).

Ağa Məhəmməd xanın şəxsiyyəti təhlil edərkən tarixi-ictimai amillərlə yanaşı, onun spesifik fiziki və ruhi vəziyyəti də nəzərə alınmalıdır. Altı yaşında Əli Qoli Xan Əfşarın əmri ilə Axtalandı. Bu hərəkət onun bədənində və ruhunda yara buraxaraq onun çirkin, təhqirəmə və hiddətli etdi. Ağa Məhəmməd xan fiziki cəhətdən zəif və ruhi xəstə idi. Epilepsiya xəstəliyindən əziyyət çəkməsinə baxmayaraq, qüsurlarının üzə çıxmasına imkan verməməyə çalışırdı. Amma onu uzaqdan görən hər kəs onun 14-15 yaşlı yeniyetmə olduğunu düşünürdü. Ağa Məhəmməd xan bundan əsəbiləşir və kimse onun üzünə və ya gözüne baxanda nifrət edirdi.

Əfzəl-ül-Mülk yazır: "Şah Ağa Məhəmməd xanın yanından keçən hər kəsin onu ziyarət etməsinə xoşlamırdı". (Əfzəl-ül Mülk, 1384:122)

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, o, təhsillə də maraqlanırdı, dini məsələlərə inanırdı. Namazları, nəfilə namazlarını, gecə namazlarını qılır, Asura üçün dualar, öyüd-nəsihətlər və həcclər oxuyurdu. O, oruc tutur, bəzən ehtiyac anlarında belə iftar etmirdi.

Onun xarakterinin formalaşmasında ailə tarixi də öz izini qoyub. Ağa Məhəmməd xan türkmen tayfasının oğlu, döyüş və munaqişə adamı idi. O, cəsarət, bacarıqlı bir insan idi. Qılınc ustası olsa da, ağıldan daha çox istifadə etməyə çalışırdı. Etemad əl-Səltənənin sözlərinə görə, onun baş naziri düşmənləri sıxışdırmaqda "manevr üçün yer qoymayıb" və o, istənilən hiyləni yaxşı hesab edirdi. Qacar monarxiyasının yaşaması və maraqları üçün heç kəsi əsirgəməmiş, ən azı qardaşlarını, dostlarını, qohumlarını bu yolda məhv etmişdir.

Ağa Məhəmməd xanın dövründə

QURUCU ATALARIMIZDAN BİRİ AĞA MƏHƏMMƏD XAN QACAR

qurğuşun tökdülər (Sykes, 1368: 2460) və onlar Naderin bənzərsiz qiymətli əşyalarını, o cümlədən böyük Aurangzəhrə kuhe nurun yerini aşkar etdilər.

Xan bu xəzinəni əldə etdikdən sonra tənha evində nadir ləl-cəvahiratlardan həzz alarkən kor Şəhruxu bir qrup ailəsi ilə birlikdə Mazandaranə göndərdi və yolda Damqanda öldü. (Malkom, 1327: 2554). O, Nadir şah Əfşarın sümüklerini qəbrindən götürərək Kərim xan Zənd sümüklərinin yanında basdırdı və "onların yanından, gecə-gündüz keçdi". Çox vaxt ötürmə zamanı həmin iki mövqeyə bərk tək pük vururdu (Xavari, 2001: 141).

Ağa Məhəmməd xan iyirmi üç gün Məşhəddə qaldı (Saravi, 1371:228). Bu müddət ərzində o, hökmdarlarından mərkəzi hökumətə tabe olmaları və şəhərlərini təslim etmələrini tələb edərək Kabil, Herat və Bəlxə adamlar göndərdi. Lakin o, Xorasan və Məvərrünneirdəki işini başa vurmaqdan və bölgə hökmdarlarını ram etməkdən Tehrana yollandı, çünki bu arada Rusiyanın müxtəlif hökmdarlarının imperatriçası Yekaterinanın Qafqaza hücumu xəbərini eşitdi.

ni yerinə yetirməkdə lənglik göstərməsinə qəzəbləndi və onların öldürülməsini əmr etdi (Xavari, 2001: 146). Ordunun sərkərdələrindən biri olan və bəlkə də bəzi tarixçilərin fikrincə, sui-qəsdənd xəbərdar olan Sadiq Xan Şaqai cümə gecəsi öldüyündən fərmanın icrasının səhə gününə təxirə salınmasını xahiş etdi. Qacar ??xanı aldadıldı və üç nəfərə işini davam etdirməyə icazə verdi, lakin onlar öz həyatlarından qorxaraq gecə xanın yatağınca soxularaq onun 56 yaşında, 21 zillhicce 1212-ci il, 18 may 1796-cı il, cümə gecəsi biçəq və xəncərlə öldürüldülər (Meftun Dənəbi, 1796-cı il).

Ağa Məhəmməd xanın cənəzəsi əvvəlcə Şuşada torpağa tapşırılmışdı, lakin Fəth Əli şah taxta çıxdıqdan sonra cənəzəni Şuşadan Tehrana gətirmək Qacarlar sülaləsinin böyük adamlarından biri olan Qacarlı Hüseyn Qoli Xan Ezzəddin Leviyə həvalə edilmişdi (Xavari, 2001: 14). Cənəzə bir müddət Həzrət Əbdülməzəni ziyarətində saxlandı, sonra hicri 1212-ci il Cümədi-ül-əvvəl ayının 26-da, 16 dekabr 1797-ci ildə xüsusi mərasimlərlə Nəcəf Əşrəf şəhərinə aparılaraq Həzrət Əlinin (ə) hələminin arasında dəfn edilmişdir. (Etemad əl-Səltənə, 1367: 31443)

və padşah oldu, qəbilə başçıları, silahlı quldurlar və inadkar insanlar tərəfindən sıxıntılı və əziyyət çəkən bir ölkəni təmin etdi və nailiyyətləri ilə dünyanın gözünü qamaşırdı (Nafisi, 2004: 180). O, yaltaqlıqdan uzaq idi və heç kimin onun şəhərlərdə yazışmalarına və ya yazıçıları işlərinə salamlamağa icazə vermədi. Onun sadəliyi və iddiasızlığı hamıya məlumdur.

Dəbdəbəli paltarlar geyinməz, ləzzətli yeməklər yeməz, geniş süfrə açmaz, təmtərac və mərasimlərə qatılmazdı. Adətən, müharibə və ov zamanı yerə sərilmiş süfrə arxasında oturur, çox sadə yeməklər yerir, yaxın yoldaşlarını da həmin süfrəyə əyləşdirirdi (yənə orada: 79). Ömrü boyu nalayiq hərəkət etmədi və ya bir söz demədi, strategiya məsələsi olmadıqca qılınc götürmürdü. Çox çalışqan və ciddi idi. O, varlı adam idi və misilsiz gücə malik idi.

Bütün sərtliyinə baxmayaraq, o, güclü dini inanca malik idi, namazını, orucunu və digər dini vəzifələri müəkkəml şəkildə yerinə yetirirdi. Bütün yürüşləri zamanı ordu sərkərdələri və əsgərləri onun gecə yarısı və səhə vaxtı dua edib əğladığını görmüşdülər. Onun İmamlara (ə)

tayfa quruluşu (Törə) daha uğurlu olmuşdur. Onun dövründə iki parlamentin əlamətləri görünürdü. Biri dövlət işləri ilə bağlı məsləhətləşmələrə və islahatlarla cavabdeh idi və ağsaqqalların, aydınların və bələdiyyə sədrlərinin əksəriyyəti bu işdə iştirak edirdi. Digəri isə gəncləri və döyüşçüləri, o cümlədən hərbi rəhbərləri əhatə edən məsələlərə cavabdeh idi. Hər iki məclisdə əsas qərar verən padşah, ölkənin birinci şəxsi və tayfa başçısı kimi iştirak edən Ağa Məhəmməd xan idi.

Qəbilə hökumətinin sivil və mərkəzləşmiş hakimiyyətə çevrilməsi Avropa dövlətlərinin dünyda böyük dövlətlərə çevrilməsi ilə eyni vaxta düşür. O zaman Rusiya regionun böyük dövləti sayılırdı. Ağa Məhəmməd xanın Rusiya tərəfindən dəstəklənən hökumətlərə müharibələri Rusiya hakim dövlətə çevrilməmişdən əvvəl baş vermişdi. Fəth Əli şahın hakimiyyətə gəlməsi ilə Rusiya daha çox güc qazandı və İran Rusiya ilə birinci və ikinci müharibələrdə iştirak etdi və bu müharibələrdə İran ordusunun Rusiya ordusu ilə müqayisədə imkanları qeyri-bərabər olduğu üçün İran çox əziyyət çəkdi.